

УДК 340+35.078.3

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.10>

А. В. Тарасюк, кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник наукової лабораторії
забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕТИКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ

У статті досліджено питання впливу новацій у сфері інформаційних технологій і використання кіберпростору на сферу прав і свобод людини. Акцентовано увагу на проблемі наслідків їх застосування, актуалізовано потребу аналізувати і враховувати ці обставини з налаштуванням, зокрема, новітніх технологій на дотримання загальнолюдських цінностей. У цьому контексті здатність прогнозувати і впливати на ці процеси доводить інформаційна етика. У статті досліджено тенденції розвитку й використання інформаційно-телекомунікаційних технологій та кіберпростору, що дало підстави стверджувати, що одним із головних напрямів відповідної державної політики інформаційного суспільства є забезпечення організації та всебічного сприяння науковому пошуку в цій сфері, глибокому аналізу та надійному передбаченню результатів розроблення, впровадження й застосування новітніх технологій. Останні мають набути соціального змісту й спрямовуватися на досягнення виключно гуманістичних цілей.

Упровадження морально-етичних норм у інформаційно-безпековій сфері потребує підтримки усього суспільства та інституціоналізації, тобто держава має приймати закони, кодекси, нормативні акти тощо, котрі спрямовані на забезпечення прав і свобод людини в інформаційній сфері та кіберпросторі, а також створення чіткого й прозорого, доступного для кожного соціального суб'єкта механізму їх реалізації. В умовах підвищення національних і міжнародно-правових безпекових стандартів загальними завданнями сучасної світової спільноти стають повага й суворе дотримання ухвалених правових приписів. У межах прийнятої моделі інформаційної та кібербезпеки інформаційне суспільство має, зрештою, сформулювати державну стратегію розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та використання кіберпростору, передбачивши в ній з'ясування основних пріоритетів суспільного розвитку та вироблення правових механізмів координування цих процесів. Комплексне наукове дослідження з урахуванням оптимального співвідношення усіх аспектів цього процесу, зокрема технічного, культурного, морально-етичного, є його важливим чинником.

Ключові слова: кібербезпека, інформаційна етика, захист інформації.

A. V. Tarasyuk. Theoretical and legal basis of information ethics in the cyber security system

The article examines the impact of innovations in the field of information technology and the use of cyberspace on human rights and freedoms. Emphasis is placed on the problem of the consequences of their use, the need is actualized, to analyze and take into account these circumstances, adjusting, in particular, the latest technologies for the observance of universal values. In this context, the ability to predict and influence these processes is proved by information ethics. The article examines the trends in the development and use of information and telecommunications technologies and cyberspace, which led to argue that one of the main directions of public policy information society should ensure the organization and comprehensive support of scientific research in this area, in-depth analysis and reliable prediction of development, implementation and the use of the latest technologies. The latter must acquire a social meaning and be aimed at achieving exclusively humanistic goals.

The introduction of moral and ethical norms in the information and security sphere requires the support of the whole society and institutionalization. That is, the state must adopt laws, codes, regulations, etc., which are aimed at ensuring human rights and freedoms in the information sphere and cyberspace, as well as the creation of a clear and transparent mechanism for their implementation by each social actor. In the conditions of increase of national and international legal safety standards the urgent task of the modern world community becomes respect and strict observance of the accepted legal instructions. Within the framework of the adopted model of information and cybersecurity, the information society should, ultimately, form a state strategy for the development of information and telecommunications technologies and the use of cyberspace, providing clarification of the main priorities of social development and legal mechanisms for coordinating these processes. Comprehensive scientific research taking into account the optimal ratio of all aspects of this process – technical, cultural, moral and ethical, etc. – is an important factor.

The main categories of social communities are also identified, for the regulation of relations in the information environment which requires the establishment of moral and ethical norms. These include teams of professional IT staff, the media, all user communities and individual users, various structures that have business relationships in cyberspace, educators and librarians working in a virtual environment, Internet service providers involved regulation of relevant content, etc.

Key words: cybersecurity, information ethics, information protection.

Постановка проблеми. Регулювання питань свободи слова й доступу до інформації, відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], пов'язане в демократичному суспільстві з обов'язками та відповідальністю. У нинішніх умовах виникає питання щодо пристосування цих регуляторів до кіберсередовища або створення спеціального документа, котрий регламентував би інтернет-відносини. Цю проблему аж ніяк не можна назвати простою. Справді, чи є такими ж неприпустимими у віртуальному просторі ті категорії інформації, які вважаються незаконними або неприйнятними в реальному житті, або ж специфіка глобальної мережі припускає існування особливих її форм, котрі потребують окремої регламентації?

До певної міри вирішити ці проблеми має, на нашу думку, інформаційна етика, зокрема, шляхом унормування функцій інтернет-посередників, адже відповідальність за наслідки діяльності останніх не передбачена європейським законодавством. Наведені вище приклади не вичерпують перелік недоліків у роботі інтернет-провайдерів, тому слід, вважаємо, розробити додаткові гарантії забезпечення її прозорості. Ми погоджуємося з думкою Г. Миролюбенко про те, що інформаційна етика постає як спроба подолання нерегульованості інформаційно-комунікативного простору, привнесення етичної складової частини у відносини, які опосередковані технічними засобами [2, с. 311]. Цікавим є досвід США, де ще у 1979 році був прийнятий перший кодекс інформаційної етики, в преамбулі якого підкреслюється «життєво важлива необхідність дотримання всіх норм етики під час розроблення та експлуатації засобів інформаційних технологій» [3, с. 55–82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання статті покладено творчий доробок вітчизняних науковців, серед яких варто виокремити праці О. Довганя, Т. Ткачука, Л. Філіпової, В. Зеленецького, Г. Миролюбенко.

Мета статті полягає у теоретико-правовому аналізі актуальних питань інформаційної етики як складової частини системи забезпечення кібербезпеки людини, суспільства й держави.

Вклад основного матеріалу. Ми цілком підтримуємо професора Кентського університету Томаса Фрейліха, котрий одним зі способів ефективного регулювання інформаційної взаємодії називав самоконтроль [4]. У контексті дослідження варто згадати технічні способи його здійснення, а саме застосування фільтраційних програм, функцій модераторів, розроблення технічних регламентів як програмного забезпечення для рейтингових і фільтраційних операцій.

На жаль, сучасна практика напружувала поки що небагато зразків саморегулювання та спільного регулювання кінцевих користувачів. Одним із таких прикладів спільного регулювання мережевого контенту може слугувати загальнодоступна, відкрита, багатомовна універсальна інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» (Wikipedia). До створення її контенту, перевірки фактажу, редагування тощо залучається практично уся громадянська інформаційна спільнота. Як джерело найрізноманітнішої інформації це віртуальне видання набуло величезної популярності у користувачів всесвітньої мережі, попри те, що з огляду на свою специфіку воно не належить до наукових.

Правовідносини між розробниками цього інтернет-ресурсу, його численними авторами та користувачами регулюються зведенням офіційних правил «Вікіпедії». Усі суб'єкти, пов'язані з ресурсом, відповідно до цього своєрідного кодексу, не повинні допускати образ, зневажання, агресії та погроз, авторської багатолічності. Автори беруть на себе зобов'язання дотримуватися неупередженості, нейтралітету у своїх матеріалах, не оприлюднювати у статтях енциклопедії оригінальних досліджень, посилаючись на джерела інформації, що ними подається. Категорично заборонено використання анонімних проксі-серверів, а в разі інших порушень порядок відновлюється за допомогою шляхетних перемов. Так звані правові основи переліку передбачають умови, що запобігають порушенню авторського права.

Як бачимо, запроваджені творцями «Вікіпедії» регулятивні заходи не лише сприяли підвищенню морально-етичної поінформованості інтернет-спільноти, але й загалом зумовили конструктивні, довірчі стосунки між її учасниками.

Ще одним прикладом саморегулювання в технічному сенсі є проєкт (котрий нині успішно функціонує) «Створення інтернет-контенту» (Internet Content Generated), у межах якого передбачено генерування специфічного демократичного кіберсередовища (Internet Democracy Generated). Ці віртуальні утворення дають змогу користувачам у пошуках альтернативного управлінського інтернет-інструментарію дискутувати щодо моделей створення, розвитку й поширення інформації. Наприклад, моніторити інтернет-середовище для виявлення порушень правових та морально-етичних приписів можна сьогодні за допомогою платформи «Creative Commons»¹ та інших подібних моделей, що виникають стихійно.

Таким чином, під час організації суспільних заходів слід застосовувати методи й засоби створення відповідної соціальної атмосфери, духу здорового корпоративізму. Крім того, необхідно уможливити ідентифікацію індивіда з конкретною соціальною спільнотою, прищепити почуття гордості за причетність до неї. Ці заходи мають також передбачати формування всередині цих соціальних утворень професійні та інші морально-етичні приписи й настанови, котрі визначають умови функціонування в інформаційному, кібернетичному середовищі та безпечною використання відповідних технологій.

¹ Creative Commons. URL: <http://creativecommons.org>

Здійснюючи свою функцію духовного регулятора разом із традиційними правовими і моральними приписами й традиціями, інформаційна етика є важливим чинником формування морально-інформаційного середовища сучасного соціуму, зокрема окремих спільнот, груп, колективів, індивідуумів.

Уявляється, що морально-етичний кодекс має бути такою собі точкою тяжіння, доцентрові сили якої зумовлюють досягнення системою того кінцевого стану, якого вона прагне досягти. Наприклад, наслідком усвідомлення вагомості морально-етичного регулювання на рівні спільнот є актуалізація прагнення до вивчення принципів інформаційної етики, сприяння її правового та організаційного закріплення, а також, відповідно, вдосконалення етичних кодексів у сфері використання інформаційних технологій та кіберпростору.

Вважаємо, що підвалини ефективного функціонування системи кібернетичної безпеки закладаються ще на етапі проєктування новітніх інформаційних технологій у науково-дослідницьких лабораторіях послідовною, цілеспрямованою, професійно відповідальною роботою їх персоналу з обов'язковим урахуванням соціальних і морально-етичних наслідків застосування таких новацій. Завершальний користувач як кінцева ланка цієї послідовності має чітко розуміти основні засади функціонування конкретних інформаційних технологій та користування кіберпростором.

Запорукою успіху в цій справі, на наше глибоке переконання, має стати освітня й просвітницька діяльність за активного й дієвого державного сприяння. Для продуктивної інформаційної взаємодії вкрай необхідна належна освіченість користувачів та їх поінформованість щодо відповідних прав та обов'язків. Провідною ідеєю сучасної інформаційно-технологічної освіти є гуманізм, усвідомлення того, що головною метою розвитку суспільства є людина, її фізичне, інтелектуальне, духовне й психологічне зростання, котре визначає її потреби, пріоритети, інтереси й, зрештою, сенс життя.

Отже, змінюючи свідомість окремого індивіда, освіта до певної міри модифікує суспільну свідомість, тому освіта, і в цьому полягає її неминуща цінність, є важливим атрибутом набуття суспільством свого нового стану, де відбувається формування нової якості свідомості, як індивідуальної, групової, так і суспільної загалом.

В інформаційному суспільстві особлива роль освіти полягає в навчанні не лише використання інформаційних технологій і кіберпростору, але й громадянських та морально-етичних засад життєдіяльності. Освітня система як суспільна інституція з формування «людини соціальної» має істотно посприяти вирішенню завдання прищеплення суб'єктам інформаційних відносин розуміння й потреби дотримуватися норм інформаційної етики, а також виховання у них їх застосування.

Крім того, на систему освіти покладається завдання, щоби всі суб'єкти суспільних відносин були поінформовані стосовно основ чинного законодавства, їхніх прав і обов'язків, проблем, із якими стикається інформаційне суспільство та шляхів їх подолання. Отже, у процесі навчання, виховання та всебічного розвитку особистості однією з головних освітніх функцій є інформування, пояснення правових і морально-етичних аспектів забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки на індивідуальному рівні.

Система освіти для формування повноцінного інформаційного суспільства має домагатися того, щоби кожен його член усвідомив свою роль у загальному інформаційно-безпековому процесі, був спроможним розуміти характер впливу технологій на життєдіяльність суспільства, зіставляти свою поведінку із загальноприйнятими морально-етичними цінностями. Актуальність цих тверджень підтверджується положеннями «Етичного кодексу інформаційного суспільства» ЮНЕСКО, де правове регулювання й самоконтроль є запорукою належного регулювання інформаційної взаємодії [5].

Отже, на мікрорівні (індивідуальному) соціальних інформаційно-безпекових заходів передбачено формування у кожного індивіда (зокрема, із застосуванням спеціалізованих форм підготовки, тренінгів за спеціальними методиками) під час використання ним інформаційних технологій і кіберпростору участі в інформаційних відносинах особистісних настанов, моделей поведінки, сукупність яких складає систему морально-етичних спонук людини, котрі регулюють її діяльність в інформаційному, кібернетичному середовищі.

На соціальні заходи забезпечення інформаційної безпеки перших двох із проаналізованих рівнів впливають переважно зовнішні чинники, діяльність соціальних інституцій та інших сторонніх суб'єктів тощо. Натомість успіх «мікрорівневих» заходів зумовлюється насамперед діями самої людини.

Важливою умовою створення дієвої системи кібербезпеки загалом та інформаційно-психологічної безпеки кожної людини зокрема є суб'єктивний чинник, тобто рівень усвідомлення особою наявних викликів і загроз, її бажання існувати у безпечному інформаційному й кібернетичному середовищі. При цьому правильним є віднесення досягнення належного рівня культури інформаційних відносин до національних цілей в інформаційній сфері [6, с. 386]. Кожен має особисто прагнути до оволодіння інформаційно-безпековими навичками, бажати навчитися забезпечувати у доступний йому спосіб інформаційну безпеку. Іншими словами, соціальна активність кожного індивіда полягає передусім, на нашу думку, в усвідомленні власних прав і обов'язків, у втіленні засад інформаційної етики як підґрунтя кібернетичної безпеки.

Таким чином, соціальні інформаційно-безпекові заходи – це ухвалена й підтримувана особою, колективом, суспільством і державою багаторівнева система технологій, спрямована на створення специфічного механізму регуляції, котрий визначає відповідну морально-етичну поведінку людини у процесі користування інформаційними технологіями та кіберпростором і взаємодії в цьому середовищі. Ці заходи стверджують і зміцнюють усталені правові приписи й морально-етичні настанови щодо інформаційної безпеки. Між

тим вони є суспільним рушієм популяризації загальнонаукової теорії інформаційної безпеки, котра нині формується в рамках світової наукової думки. Крім того, вони зумовлюють гуманістичну спрямованість зазначеної ідеї, а це, зрештою, має привести до кардинального прогресу в розумінні сутності та особливостей феномена інформаційної та кібернетичної безпеки.

Трансформації, які відбулися у світобаченні людини на зламі тисячоліть, зумовили різке зростання вагомості ціннісної складової частини у глобальній безпековій системі. Це об'єктивно підтверджує постулат, що будь-яка теорія безпеки сприймається суспільством лише тоді, коли вона має гуманістичну спрямованість, відповідає інтересам людини, поважає її права і свободи, зокрема інформаційні. Як правильно резюмується, основні інформаційні права і свободи, закріплені в Конституції України, є основою та орієнтиром формування інформаційного суспільства [7, с. 150; 8]. Сучасна безпекова наука вбирає у себе все більше складових частин, зокрема соціальних, економічних, політичних, психологічних. Це надає їй значно більшої динамічності, гнучкості, здатності відповідати конкретним викликам певного історичного періоду.

Ми підтримуємо думку вчених, які науково доводять виникнення нових складових частин інституту інформаційного права, зокрема виникнення підгалузі інформаційної безпеки [9], при цьому вважаємо, що розвиток теоретичних напрацювань у сфері кібербезпеки сприятиме утвердженню інформаційного права як окремого інституту права та розвитку вітчизняної правничої науки загалом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сучасний стан формування загальної теорії кібербезпеки характеризується намаганням врахувати останні фундаментальні напрацювання у цій галузі та вирішити чималу кількість проблемних питань. Останні, як убачається, зумовлені низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Це, по-перше, складний, комплексний характер зазначених проблем, вирішення яких потребує інтегрування зусиль різних наукових галузей. По-друге, серед чинників, які впливають на стан інформаційної безпеки, дуже багато суб'єктивних. Крім того, це величезне розмаїття джерел і причин викликів та загроз інформаційній безпеці.

Результатом розвитку загальної теорії кібербезпеки має стати науково-теоретичне утворення, відповідним чином зорієнтоване у предметному й проблемному сенсі. Проте не слід вважати її певною інтегрованою концепцією, котра вивчає геть усі аспекти інформаційної безпеки, які є предметом вивчення різних наукових галузей. Убачається, що штучне об'єднання цих численних і різнопланових аспектів не лише недоцільне, але й узагалі неможливе.

Втім, для чіткого з'ясування місця загальнонаукової теорії кібернетичної безпеки, яка перебуває на етапі формування, потрібно виявити її взаємозв'язок з іншими спеціальними безпековими теоріями, а також із технічними, природничими й суспільними науками, оскільки питання інформаційної безпеки, як зазначалося вище, розглядаються прямо чи опосередковано усіма науковими галузями. Таким чином, можемо стверджувати, що, методологічно підтримуючи усі дослідження безпекової проблематики в усіх наукових галузях, загальнонаукова теорія кібербезпеки пов'язана з кожною з них. При цьому слід підкреслити, що йдеться про універсальний цілісний феномен, котрий розкриває основні засади забезпечення інформаційної безпеки у різних сферах життєдіяльності.

Теорія кібернетичної безпеки з точки зору свого теоретичного статусу зорієнтована на розгляд комплексних наукових проблем, які є суміжними для різних наук. Це, звісно, зближує нову теорію з подібними. Вона уявляється таким напрямом наукового пошуку, котрий яскраво унаочнює умовність поділу на наукові галузі, єдність і цілісність Всесвіту, оскільки на системній основі забезпечує перетин прикладних дисциплін. Отже, теорія інформаційної та кібернетичної безпеки об'єднує прикладні моменти різних наук для вивчення сутності, змісту, форм, засобів і методів її забезпечення, перетворюється на методологічну базу та початковий пункт подальших розробок окремих, спеціалізованих інформаційно-безпекових концепцій.

Одним із найважливіших завдань інформаційної етики, спрямованим на сприяння гуманізації суспільства, є домагання того, щоби захист прав і свобод людини став головним пріоритетом у застосуванні інформаційних технологій і використанні кіберпростору. Важливість такого завдання підтверджується, зокрема, тим, що у положеннях Декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй принципи інформаційної етики знайшли своє відображення. Двоєдиною умовою виконання цього завдання є створення у глобальних інформаційних мережах якомога більшого легітимного контенту, а також забезпечення доступності інформації, відповідних технологій, кіберпростору для якнайширшого загалу.

Щодо подальшого наукового пошуку в напрямі розвитку проблематики, яка стала предметом розгляду в цій праці, то він, на наш погляд, може здійснюватися в межах досліджень у галузі інформаційної та кібернетичної безпеки, еволюції інформаційного та кіберпростору, створення концепцій сталого суспільного прогресу.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Редакція від 2 жовтня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Миролубенко Г. Місце та роль спільнот в інтернет-комунікації. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*. 2011. Вип. 45 (№ 3). С. 311–318.

3. Филиппова Л., Зеленецкий В. Компьютерная этика. Морально-этические и правовые нормы для пользователей компьютерных сетей : учебное пособие. Харьков : Кроссруд, 2006. 266 с.

4. Froehlich T.J. Survey and analysis of legal and ethical issues for library and information services, UNESCO Report (Contract № 401.723.4), for the International Federation of Library Associations. IFLA Professional Series. Munich : G.K. Saur, 1997.

5. In search of a code of global information ethics: the road travelled and new horizons. Rafael Capurro and Johannes B. Britz. URL: <http://www.capurro.de/britz.html>.

6. Ткачук Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. Ужгород, 2019. 487 с.

7. Ткачук Н. Інформаційні права і свободи людини та громадянина як основа формування інформаційного суспільства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 147–151.

8. Ткачук Н. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.

9. Довгань О., Ткачук Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 73–85.